

ЛІТАРАТУРНАЯ СПАДЧЫНА М. БАГДАНОВІЧА

(Да дзесятай гадавіны ад дня сьмерці поэты, 1917—25 мая—1927)

Проф. І. Замоцін

Ня гледзячы на заўчасную сьмерць, М. Багдановіч пакінуў значную літаратурную спадчыну ў розных родах творчасьці.

Усё напісанае ім пры жыцьці, што захавалася часткаю ў друкаваным відзе, часткаю ў рукапісах, складае два вялікіх томы. Першы том, які ўжо скоро выйдзе з друку, зьмяшчае ў сабе яго вершы, мастацкую прозу,—усяго каля 28 друкаваных аркушаў. У другі том, прыгатаваны да друку, але яшчэ пакуль што ў друк ня зданы, увойдуць усе яго артыкулы і нататкі крытычнага, публіцыстычнага і іншага зместу, а таксама невялікая частка яго лістоў, якія захаваліся,—усяго каля 15—18 друкаваных аркушаў.

Для характарыстыкі яго творчасьці найбольш важны першы том. Ён складаецца з сямі аддзелаў. У першым зьмешчаны ў хроналёгічным парадку вершы 1908—1917 гадоў, усе, якія не ўвайшлі ў зборнік „Вянок“; гэты аддзел дае магчымасьць меркаваць аб разьвіцьці тэматыкі і вершаванай формы ў Багдановіча за гады яго нядоўгага жыцьця ў сувязі з найбольш характэрнымі момантамі яго юнацкіх інтарэсаў, перажываньняў і стрэч. Гэты аддзел пачынаецца раньнімі вершамі, якія захаваліся ў рукапісах 1908 году, характэрнымі і для пачуцьця радзімы поэты, і для яго артыстычнага пачуцьця прыроды, якое так рознастайна выказалася ў яго наступных вершах; канчаецца аддзел вершаванымі накідамі астатніх дзён жыцьця (май 1917 г.), у якіх нязьменнае для Багдановіча захопленьне прыгожасьцю жыцьця ідзе роўналежна з прадчуваньнем блізкай сьмерці. У другі аддзел увайшоў адзіны зборнік, што вышаў пры яго жыцьці, гэта зборнік „Вянок“, які, як масгацкае цэлае, ня раз ужо адэньваўся і, бясспрэчна, яшчэ будзе адэньвацца крытыкай. У канцы „Вянка“ даны дадатак—цыкль вершаў (14) пад агульнаю назваю „Каханьне і сьмерць“, пры жыцьці ненадрукованыя, але якія былі вызначаны поэтаю для „Вянка“; гэтыя чатырнаццаць вершаў даюць паступовую гамму настрояў і думак, звязаных з пачуцьцём узаемнага каханьня, шчасьцем шлюбу і мацярынствам—яго радасьцямі і пакутамі; трактоўка гэтых тэм глыбокая і ўрачыстая. У трэці аддзел увайшлі пераклады Багдановіча з розных літаратур і розных поэтаў; тут ёсьць пераклады з антычных поэтаў, з нямецкіх—Шыллера і Гэйне, з французскіх—Вэрлена, Вэрхарна, Ар-

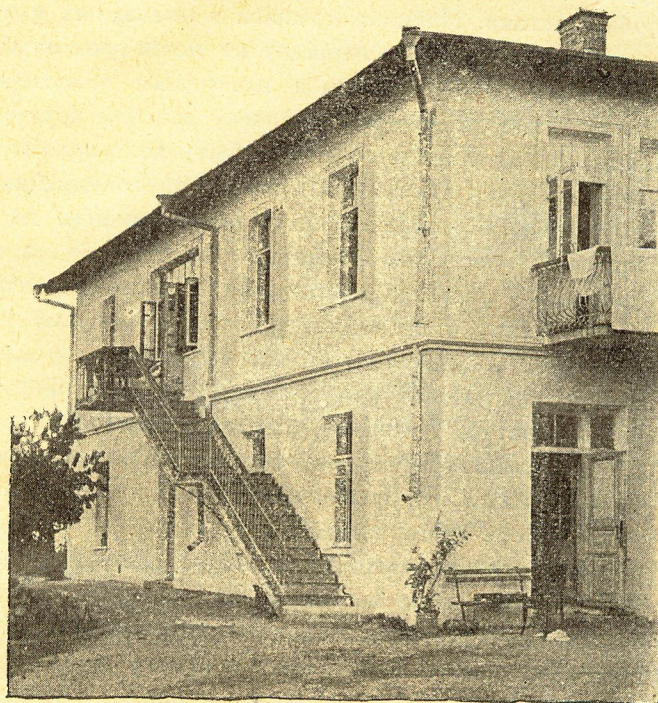
вэра, з расійскіх—Пушкіна, А. Майкова, Розенгэйма, але ў гэтым-жа адзеле чытач сустрэне і перайманьне розных вершаваных жанраў і стыляў, вельмі тонка скомпанаваныя Багдановічам па адпаведных узорах поэзіі скандынаўскай, фінскай, сербскай, гішпанскай, японскай і г. д.; гэты адзел адразу кажа аб тым, што, апрача асноўнага памкненьня поэты да беларускай культуры і поэзіі, у яго была шырокая зацікаўленасьць сусьветнаю літаратураю ў яе найбольш яркіх прадстаўніках. Чацьверты адзел зьмяшчае ў сабе чарнавыя вершаваныя накіды, цікавыя ня толькі як апрацоўка некаторых новых тэм, якія, паміж іншым, лёгка ўкладваюцца ва ўлюбёныя Багдановічам цыклі, але і як матэрыял, што раскрывае процэс працы поэты над сваім стылем і вершаваным складам. У пятым і шостым аддзелах сабраны вершы Багдановіча, напісаныя на расійскай мове; пры гэтым пяты адзел складаецца з вершаў, напісаных непасрэдна на расійскай мове, а шосты—з уласных перакладаў поэты на расійскую мову некаторых яго вершаў, спачатку напісаных пабеларуску. Сёмы адзел—гэта мастацкая проза Багдановіча, якая складаецца з раду мініяцюраў на беларускай і расійскай мовах, напісаных часткаю на тэмы аб прыгожасьці ў жыцьці і мастацтве, часткаю на бытавыя тэмы, якія маюць некаторы аўтабіяграфічны ўхіл.

Усяго разам першы том дае 320 вершаў і 12 узораў мастацкай прозы; каля паловы гэтага матэрыялу перадрукоўваецца з розных пэрыодычных выданьняў; другая палова ўзята проста з рукапісаў поэты і пры жыцьці яго не друкавалася. Такім чынам, першы том дае ня толькі выстарчальную колькасьць твораў для ўясьненьня творчасьці М. Багдановіча, але і наогул досыць вялікі матэрыял у сэнсе літаратурнай спадчыны поэты, які памёр у раньняй маладосьці, і пры тым-жа матэрыял вельмі рознастайны паводле самога характару літаратурнай прадукцыі.

Другі том у сваю чаргу павінен даць багаты матэрыял, каб меркаваць аб Багдановічу, як публіцысту, крытыку і, часткаю, як аб этнографе і гісторыку. Тут зазначаны таксама аддзелы: першы—артыкулы на беларускія тэмы, з гісторыі беларускай грамадзкасьці; другі—таксама на беларускія тэмы, але з гісторыі беларускай літаратуры; трэці—крытычныя артыкулы, прысьвечаныя пісьменьнікам беларускім, расійскім і украінскім; чацьверты—артыкулы па этнографіі і гісторыі,—пераважна па этнографіі і гісторыі славянства; пяты—вельмі рознастайныя артыкулы і нататкі, якія маюць характар аглядаў і рэцэнзій, прысьвечаных навінам сучаснай поэме літаратуры, мастацтва, навукі, публіцыстыкі; урэшце, шосты адзел—яго лісты (праўда, нешматлікія), якія раскрываюць часткаю яго грамадзкія сувязі, літаратурныя інтарэсы, асабістыя стрэчы і перажываньні. Зразумела, ня ўсе артыкулы Багдановіча зусім апрацаваны, і некаторыя (узятыя з рукапісаў) нават ня зусім закончаны; апрача таго, іншы раз яго гістарычныя і крытычныя абагульненьні могуць для нашага часу здацца ня досыць сьвежымі; усё-ж такі—гэта цікавы матэ-

рыял ня толькі для асобы самога паэты, але і для ўсёй яго эпохі, асабліва для характарыстыкі беларускага руху.

Магчымы і трэці том, дадатковы,—ня кніга твораў Багдановіча, але кніга аб Багдановічу: біографічныя і крытычныя матэрыялы аб поэце, у тым ліку мэмуары аб ім і лісты да яго розных асоб. Гэты том таксама і асьвеціць самога паэту і ў шмат якіх адносінах ахарактарызуе яго эпоху.



Дом у Ялце, дзе жыў Максім Багдановіч.

Я спынюся цяпер на ацэнцы першага тому, які амаль ужо надрукаваны. У першым томе асабліва зьвяртаюць на сябе ўвагу чытача і крытыка першыя два аддзелы,—орыгінальныя вершы паэты, і трэці аддзел—яго пераклады. Раней за усё аб іх генэзісе.

Адна з асноўных крыніц у творчасьці Багдановіча—яго радзіма, Беларусь, яе мінулае, яе прырода, яе народная поэзія, беларускі рух і яго задачы; але поруч з гэтым паэта чэрпае свае тэмы і з больш шырокіх крыніц,—з сацыяльных пытанняў сваёй сучаснасьці і нават з агульнапсихалёгічных чалавечых праблем. Упадборы і групоўцы крыніц творчасьці ў Багдановіча назіраецца пэўная стройная ўвязка, якая ня сумненна гаворыць аб гармонічнасьці яго маладога, які толькі што складаўся, сьветагляду. Ва ўсіх яго разумовых і грамадзкіх інтарэсах, ва ўсіх назіраннях над сабою і над людзьмі,—ва ўсіх, нарэшце, крыніцах, адкуль ён чэрпае свае тэмы, жанравыя прыёмы і стылевыя хварбы і контуры,—

ва ўсім гэтым ёсць два асноўныя цэнтры. Адзін цэнтр—жыццё, сапраўднасць, тое быццё, якім азначаецца сьвядомасць; другі цэнтр—мастацтва і, у прыватнасці, мастацка-літаратурная творчасць, як надбудова над жыццём,—вярней, як тое чароўнае, што мастаком ствараецца, асяроддзе зачарованых люстраў, у якім жыццё ня толькі адбіваецца, але і пераламляецца ў самых прыгожых, найдзіўных формах, у залежнасці ад творчай асобы мастака. Наўкола кожнага з паказаных цэнтраў ідуць канцэнтрычныя кругі,—у кожным выпадку ня менш трох на лік. Наўкола першага цэнтру гэтыя кругі звязаны з наступным тэматычным зместам: першы, самы блізкі да цэнтру інтарэсаў поэты, круг—гэта Беларусь, яе прырода, яе мітатворчасць, яе быт, яе патрэбы і запыты; другі, больш шырокі,—ўся акаляючая поэту дарэволюцыйная сапраўднасць з яе сацыяльнымі супярэчнасцямі і памкненнямі да новае сацыяльнасці; трэці, самы прасторны канцэнтрычны круг,—гэта сьвет агульначалавечых проблем, у пераважнасці псыхолёгічнага характару. Наўкола другога цэнтру зноў тры канцэнтрычных кругі, але ўжо ў пераважнасці літаратурнага зместу: першы круг—беларуская народная творчасць, беларуская літаратура, мастацкі беларускі фольклёрызм; другі—расійская літаратура і літаратуры славянскія (польская, сербская, украінская); трэці—літаратура ў сусветным маштабе, літаратурны універсалізм з яго рознастайнымі колёрытнымі формамі і з шырокімі агульначалавечымі тэмамі. Вось схэма крыніц творчасці М. Багдановіча. Ня трэба прымаць яе надта прасталінейна: poeta, зразумела, не падзяляў рэзка сваіх тэм і твораў іменна на гэтыя шэсць груп, якія адпавядаюць шасці канцэнтрам; але ў агульных контурах гэты падзел усё-такі вельмі і вельмі адчуваецца; калі-ж адзін круг часткова засланяў другі круг таго-ж цэнтру, ці калі два кругі двух розных цэнтраў разам стыкаліся, што бывала нярэдка, то ад гэтага толькі, як ніжэй пабачым, выйгравала тэма поэты, становячыся больш багатай зместам і паглыбленай.

Мы пераходзім да тэм. Яны ўжо азначаюцца часткова толькі што ўстаноўленай схэмай крыніц творчасці Багдановіча. Першая тэма—Беларусь. Ужо ў самых ранніх вершах поэта зварачаецца да гэтай тэмы („Мае песьні“—1908, „На чужбіне“—1908). Хоць у першым з названых вершаў галоўным мотывам зьяўляецца „беднасць“ і „нуда“ роднай краіны, аднак замілаванасць да роднай прыроды, абвешная чарамі народнае мітатворчасці, асабліва вабіць увагу поэты. Адсюль шэраг грацыёзных вершаў, прысьвечаных ландшафту ў розных яго відах, беларускім парам году; адсюль-жа гэтыя шматлікія вобразы лясуюў, вадзянікоў, пугача, зьмеевага цара і г. д., якія ажыўляюць сваёю таемнаю прысутнасцю беларускую прыроду; адсюль і срэбныя змеі на паверхні возера, і падвей, які ўвасабляе сабою зімовую завіруху, і дажджавыя павукі, што абвіваюць сьцены дому сваімі мокрымі нагамі, і хмара, выглядам вялізарнае жывёлы, якая рассякаецца мячом, і г. д. Асаблівае М. Багдановіча

ў распрацоўцы гэтых карцін прыроды ў тым, што мёртвы ландшафт у яго пачынае жыць падвойным жыццём—жыццём народнага міту і жыццём філэзофскай мыслі, укладаемай поэтаю ў свае пачуццё прыроды.

Вось два вершы з „Вянка“ (№№ 92, 93)—„Возера“ і „Над возерам“. У першым—карціна прыроды, міт аб затануўшым лясуне і мысьль аб загінутым мінулым, у якое намагаецца заглянуць цяперашняе. У другім—тая-ж карціна прыроды, але ўся стылізаваная ў духу жывое мітычнае сцэны і, пры гэтым, прасякнутая адным настроем усёперамагаючай цішыні і спакою ночы. Поэта ведае і бытавую Беларусь („Вянок“—„Згукі бацькаўшчыны“) вясковую—з яе сумнымі напевамі, дзявочым сумам і мацярынскімі слязьмі над паміраючым сынам, і гарадзкую Беларусь—у відзе ажыўленых і поўных гарадскога захаплення вуліц Вільні („Вянок“—„Места“); поэта ведае і гістарычную Беларусь, прадстаўленую яго „Летапісцам“, „Перапішчыкам“, „Слуцкімі ткачыхамі“, доктарам Скарынай (№ 127—„Безнадзейнасьць“). Да гэтае-ж тэмы далучаюцца і тыя вершы, дзе Беларусь дарэволюцыйная ўзята ў роўніцы яе соцыяльных супярэчнасцяў і таго клясавага ўдзіску, пад якім знаходзіўся беларускі селянін (№ 16, I—„З песьняў беларускага мужыка“, N 25—„Над магілай мужыка“, № 142—„Краю мой родны! Як выкляты богам“...). Урэшце, сюды-ж трэба аднесці і вершы, характэрныя для настрою і думак беларускага руху (№ 47—„Народ, Беларускі Народ!“, № 58—„Эмігранцкая песьня“, № 84—„Пагоня“, № 141—„Упалі з грудзей“).

Другая тэма першага цэнтру—гэта ўся акаляючая поэту дарэволюцыйная сапраўднасьць, для якое, як і для Беларусі, поэта чакае абнаўленьня. Прачытайце, напр., гэты глыбокі па ідэі верш „Мяжы“ (№ 59), які ахапляе ў адну карціну ўвесь поўны соцыяльнай няпраўды і далёкі ад братэрскага яднаньня сучасны поэце чалавечы сьвет,—і другая тэма Багдановіча разгорнецца перад вамі ва ўсю шырыню. Ці возьмем для прыкладу яшчэ адзін верш—„Вы, панове, пазіраеце далёка“ (№ 164), і зноў карціна соцыяльных супярэчнасцяў, якія гнятуць поэту, атрымае таксама шырокі характар. Ад гэтае другое тэмы поэта лёгка пераходзіць да трэцяе, калі перад ім паўстае ва ўсёй сваёй вострасьці трагэдыя чалавечага гора, бяссэнсіда людзкае варожасьці і рэдкае мільганьне людзкага шчасьця (№№ 34, 60, 69, 76, 168, 169). Тут ёсьць і думкі аб загадачнай чалавечай сьмерці, і вечная драма ўтратку блізкага чалавека, і незразумелыя пытаньні аб мэце жыцця, і радаснае прызнаньне шчасьця маладосці. Багдановіч часта вельмі сьціслы ў формулёўцы гэтых агульначалавечых мотываў, але заўсёды глыбокі па мыслі і грацыозны па форме. (Прыклад: верш № 169 і той самы верш у перакладзе на расійскую мову).

Пяройдзем да тэм другога цэнтру. У адным з сваіх артыкулаў, прысьвечаных беларускай творчасці („Забыты шлях“, т. II, аддз. III), Багдановіч настойліва гаворыць аб канечнай патрэбе шырокага скарыс-

таньня ў беларускай літаратуры крыніц народнай беларускай поэзіі Зразумела, адносіны беларускіх пісьменьнікаў да народнай творчасці ў эпоху Багдановіча нельга назваць „забытым шляхам“: на гэты „шлях“ ужо ўступалі тады і Я. Колас, і Я. Купала, і другія поэты. Тым ня менш, Багдановіч настойліва падкрэсьліваў канечную патрэбу для маладой, якая адраджаецца, беларускай літаратуры больш цвёрда стаць на гэты шлях. Сам ён увесь час вывучаў народную творчасць і ўвесь час стараўся ўвязаць як можна мацней свае тэмы і мотывы, сваю лексыку і фразеалёгію, свае сымболі і вобразы, эпітэты і параўнаньні—з узорами народнае творчасці; нават словатворчасць Багдановіча (яго „новаторы“) заўсёды грунтоўна на народнай мове, што трэба лічыць зусім правільным для нормальнага разьвіцця поэтычнага стылю; праўда, сам Багдановіч вывучаў беларускую мову не на жывым моўным матэрыяле, а па слоўніку Насовіча і другіх кніжных даных,—і ўсё такі яго творчасць у галіне лексыкі вельмі жыццёвая і сталая. Каля 1915—1916 г. г., у апошнія гады свайго студэнцтва, а таксама ў апошні год перад сьмерцю, у год службы ў Менску, ён з асабліваю ўвагаю прыняўся за апрацоўку народна-песенных тэм, мотываў і стылістычных прыёмаў. Да гэтага часу адносяцца яго поэмы і вершы—„Мушка-Зелянушка“, „Максім і Магдалена“, „Страцім-Лебедзь“, „Лявоніха“, „Скірпуса“, „Вершы беларускага складу“ і г. д. Усе гэтыя творы прадстаўляюць сабою вельмі тонкую, філігранную працу ў сэнсе т. зв. мастацкага фольклёрызму; гэтыя апрацоўкі народнага стылю і перайманьні народнага эпосу і лірыкі трэба лічыць высокімі дасягненьнямі беларускай літаратуры дарэволюцыйнае пары.

Навакол гэтага больш сьціслага круга другога цэнтру разыходзяцца яшчэ два канцэнтрычных і больш шырокіх. Адзін—пераклады і перайманьні славянскай поэзіі, другі—пераклады і перайманьні з розных чужаземных узораў. Пераклады з расійскае мовы не шматлікія (тры вершы), перайманьне сербскіх песьняў—толькі адно; але затое большую колькасць перакладаў мы сустракаем з украінскай літаратуры, якая паводле свайго гістарычнага лёсу больш родная беларускай: тут ёсьць і Шэўчэнка, і Самойленка, і Франко, і Крымскі і другія. Яшчэ шырэй прадстаўлена чужаземная літаратура: поруч з двума перакладамі з антычнай літаратуры мы знаходзім цэлую сэрыю вершаў, перакладзеных з Вэрлена, поруч з адным чатырохвершаваньнем з Шыльлера,—шмат вершаў з Гэйнэ; ёсьць, апрача таго, пераклады з Арвэра, Вэрхарна і др. поэтаў. Але ў роўніцы гэтага канцэнтру самае цікавае—тыя вершы, якія сам poeta назваў трохі неазначана словамі: „скандынаўская“ (г. зн. песьня), „гішпанская“, „японская“ і г. д.; гэта, ня сумненна, перайманьні чужых жанраў і стыляў, але напісаныя вельмі мастацка і блізка да ўзораў; яны робяць вельмі моцнае ўражаньне сваім мясцовым колёрытам, які адпавядае данай эпосе і данай нацыянальнасьці, і ствараюць настрой вялікі і складаны; для прыкладу можна назваць „Была Ёнгсборг, як сасонка,

стройна“ (скандынаўская), „Кто там едзе па Касову полю“ (сербская), „Яснавокая Аніта“ (гішпанская) і інш.

З формальна мастацкага боку, літаратурная спадчына Багдановіча таксама і цікавая і значная. Ён першы з беларускіх поэтаў свайго часу



Магіла ў Ялце беларускага пісьменьніка і поэты Максіма Багдановіча.

зрабіў спробу шырака скарыстаць рознастайныя вершаваныя прыёмы і вершаваныя жанры, выпрацаваныя другімі літаратурамі. І гэта спроба яму ўдалася, наколькі гэта было магчыма для яго нядоўгага жыцця і пісьменьніцкай працы. Мы знаходзім у яго вялікую рознастайнасьць вершаваных разьмераў, наўнасьць вельмі шмат якіх відаў строфікі і, у сувязі з гэтым, цэлы шэраг такіх вершаваных кампазыцый і жанраў, якія ўласьцівы

наогул вельмі дасканалай і ўдалікатненай версыфікацыі розных эпох і літаратур (пэнтамэтры, рондо, трыголеты, октавы, сонэты і г. п.). Калі прыняць пад увагу музычнасьць вершаванай мовы М. Багдановіча, яго заўсёднае, якое ня здрадзіла яму, пачуцьцё рытму, шчаслівую рытмоўку радкоў і тую асаблівую чуласьць мастацкай меры, якая рэалізуецца ў кожнай яго вершаванай п'есцы, то трэба прызнаць, што ён, сапраўды, здолеў на слоўным матэрыяле беларускае мовы ажыцьцявіць шмат з таго, што выпрацавана ў галіне мэтрыкі іншымі літаратурамі.

Што датычыць ідэалёгічнай часткі літаратурнай спадчыны М. Багдановіча, то на першы погляд можа здацца, што яна ня досыць выразна і ня досыць устанавілася нават для яго эпохі. Але пры больш уважлівых да яго адносінах, усё-ж такі прыдзецца згадзіцца з тым, што ён, ня глядзячы на сваю маладосьць і раннюю сьмерць, выказаў у сваіх творах найбольш каштоўныя культурныя і соцыяльныя імкненьні свайго часу, якія склаліся ў гады пералому старога быту ў бок новай соцыяльнасьці нашых дзён.

М. Багдановіч рана стаў адчуваць сваю хваробу і ведаў, што век яго кароткі, і ўвесь час, пачынаючы з першых крокаў сваёй літаратурнай чыннасьці, баяўся, што сьмерць перарве яго працу і ня дасьць яму магчымасьці пакінуць пасля сябе што-небудзь прыкметнае ў сэнсе літаратурнай спадчыны. У адным вершы 1909 г. (т. I, № 6) ён называе сябе „бальны, бяскрыдлаты поэт“, і робіць сумныя здагадкі аб сваім блізкім канцы: „Мо' жыцьця майго верш ужо сьпет“—кажа ён. Такое-ж прадчуваньне раньняе сьмерці месціцца і ў вершы: „Ой, чаму я стаў поэтам“ (т. I, аддз. II, № 151). Але, паміраючы заўчаснаю сьмерцю, ён цешыў сябе тым, што ў перадсьмяротныя часы ён быў не адзін: з ім была „Кніга з друкарні пана Марціна Кухты“, г. зн. яго зборнік „Вянок“ (т. I, № 89: „Ў краіне сьветлай, дзе я ўміраю“). На гэту кнігу ён глядзеў як на літаратурную спадчыну, якую ён пакідае сваім блізкім, сваім сучасьнікам і патомкам. Аднак, поэт не адмаўляе значэньня і іншых сваіх твораў, і нават быў упэўнены, што наогул яго „ціхія песьні“, ім працулыя і выпакутаваныя, перажывуць яго сьмерць і дачакаюцца прызнаньня сваёй мастацкай вартасьці:

Ціхія мае ўсе песьні, цёмныя, як вуголь чорны,
Але ўсё-ж яны засьвецяць, калі я ў агні мучэньня
Їх разжару, распалю:
А як згасьне ён—дык бліснуць, быццам дыямэнтаў зёрны,
Бо абярнуцца, застыўшы, у драгацённыя каменны
Ў час, як лягу я ў зямлю. (Т. I, аддз. I, № 29).

Словы поэты спраўдзіліся: яго песьні пасля яго сьмерці зноў аджываюць з яго сшыткаў, рукапісных накідаў і з старонак сучасных яму часопісая, і ўсё сільней пачынаюць пералівацца агнямі мысьлі і пачуцьця, убраных у артыстычную форму слова і вершаванага рытму.